

סוגיות במסכת בבא בתרא

בהלכה ובאגדה

מנן הראי"ה קוק זצ"ל

- א. בר מצרא.
- ב. אין אדם פורע תוך זמנו
- ג. נסכא דר' אבא
- ד. דר ביה חד יומא
- ה. כורת דבורים
- ו. דרוש לצדקה

א

תאר תלמודי על מי שיש סמוך לגבול אחוזתו קרקע העומדת למכירה שהוא קודם בזכות הקנין לכל אדם, ונקרא האיש "בר מצרא", והדינים המסתעפים מזאת הזכות נקראים "דינא דבר מצרא". מקור דינא דבר מצרא איננו מאיזה מקרא פרטי כ"א ניסוד ברוממות המוסר של תורתנו, וכלול הוא בכלל הגדול של הפסוק "ועשית הישר והטוב בעיני ה' אלהיך" (דברים ו' י"ח).

לפי שיטת רש"י לא הודה רב נחמן בעיקר הדין של דינא דבר מצרא (ב"מ ק"ח). אבל נראה שלא חלק על הרגש המוסרי שיש בזה, שראוי לשום לב לכתחלה לבכר את חבירו בדבר שהוא יכול להשיג במקום אחר קנין כזה, בשעה שחבירו צריך דוקא לזה המקום מפני שהוא עומד על גבולו, אבל החובה המוסרית הזאת אינה מוטלת עליו בדיעבד, כי אם כבר קנה לא מסלקינן ליה. אבל דעת תוספות היא שאין ביסוד דין זה שום מחלוקת, וגם רב נחמן מודה שמסלקינן ליה, אפילו אם כבר קנה, שזוהו ג"כ בכלל "הישר והטוב בעיני ה'", ולא אמר רב נחמן שאין מסלקין אותו כ"א בקרקע שהיתה עומדת לקבל מן המלך לעבדה ולשלם את המס שעליה, ובעל המצר לא עשה זאת, ולא החזיק בקרקע העומדת על גבולו עד שבא זה והחזיק, שרב נחמן אומר שאין בזה דינא דבר מצרא, שהרי היה לו להחזיק בתחלה, אבל קרקע העומדת למכירה מבעלים אחרים, יש לומר שלא ירע כלל בעל המצר ששכנו רוצה למכור קרקעו, ע"כ מודה הוא שיש בה משום דינא דבר מצרא ואפילו בדיעבד מסלקינן ליה.

גדר הדין

דינא דבר מצרא מוגבל בתנאים רבים, מפני שעקרו הוא לא מצד הדין כ"א מצד החסידות הראויה לישראל, על כן בכל מקום שהענין מסבב מועקה למוכר או לקונה בפנים ידועים, כבר בטל בזה דינא דבר מצרא:

1. לדעת רוב הפוסקים רק בלוקח יש דינא דבר מצרא, אבל בזוכה מן ההפקר על גבול חבירו אין בזה דינא דבר מצרא; אמנם לדעת התוספות יש גם בהפקר דינא דבר מצרא, אם המצב הוא באופן כזה שיוכל הזוכה לזכות מן ההפקר במקום אחר. ויש אומרים שהמצרן זוכה גם בשדה של הפקר מטעם קנין חצר שחצרו הסמוכה קונה לו את הקרקע שעל גבולו, אע"פ שאין קנין חצר כזה בשארי מקומות הדומים לזה (שיטה מקובצת).

2. אם נתן המצרן רשות לקונה לקנות את הקרקע שעל גבולו, אין הרשות מספיקה בדברים בעלמא, שהרי יוכל להיות שהיה חושש: שמא המוכר מתוך שהוא יודע שחביבה קרקע זו על השכן שעל גבולו יעביר עליו את הדרך ויבקש ממנו עבודה דמים מרובים יותר משוויה, על כן התרצה שיקנה אחר שלא ישלם כ"א כפי שוויה, ואח"כ יוכה בה הוא מדינא דבר מצרא ע"י שיחזיר לקונה את דמיו. ואין דרך לקנות את הקרקע ההיא כ"א על ידי מה שיקבל בקנין מבעל המצר שהוא מקנה לו את זכותו בקרקע. זו (גמרא שם).

3. במה דברים אמורים שצריך קנין ולא די בדברים בעלמא, דוקא קודם שיקנה, אבל אם מחל לו את זכותו אחר שלקח, כגון שבא מן המצר וסייע עמו, או שכר ממנו או שראה אותו בונה וסותר כל שהוא ומשתמש ולא מיחה בו ולא ערער, הרי זה נוחל ושוב אינו יכול לסלקו (רמב"ם שכנים פי"ד ב') כי קודם שקנה אין למחילה של בן הנמצר על מה לחול, אבל אחר שקנה הלוקח ויש כבר לבעל המצר עליו טענה יש למחילתו על מה לחול, וכלל גדול הוא שמחילה אינה צריכה קנין, שמי שמחל לחבירו חוב שיש לו עליו, הרי זו מתנה הנקנית בדברים בלבד (רמב"ם זכיה ומתנה פ"ג ב') שכל הקנינים שבתורה הם רק מעשים הצריכים להעשות כדי להכניס את הדבר הנקנה ברשותו של הקונה; אבל מי שיש לו תביעה על חבירו, הרי הדבר כבר ברשותו של חבירו, אלא שטענתו של התובע מעכבת עליו שאינו יכול לזכות בו עדיין, וכיון שמחל לו בדברים והסיר את טענתו מיד הוא זוכה במה שברשותו. ובלבד שיהיו הדברים – דברים ברורים שהודעת סומכת עליהן ולא יהיו דברי שחוק והיתול ולא דברי תימה אלא בדעת ננונה (רמב"ם אישות פי"ד י"ט). מצד תקנת חכמים נעשה הקונה כשלוחו של בן המצר לכל דבר ועדי הקנין של הלוקח יכתבו שטר בשם בן המצר, ואין צריכים קנין אחר מהמוכר, שהקנין הראשון קונה המצרן על ידו. ואם הוקרה הקרקע בין הקונה לזמן השטר של המצרן, נתנה להמצרן בזול כמו שקטאה, ואם הוזלה צריך המצרן ליקח אותה באותם הדמים שקטאה הקונה לפי שחשוב הדבר כאילו הוא קנה אותה, אם הוא חפץ בה (דור"מ סי' קע"ה ו'). מתוך שכל יסוד דין זה הוא מפני "הישר והטוב" ע"כ אינו נוהג כ"א באופן שלא יהיה שום עכוב במהלך הקנין בשביל זכותו של בעל המצר, אבל אם שהה המצרן שיעור שילך ויביא מעות ויתבעם בדין ולא תבעו אבד את זכותו, ודוקא מעשה שנתגלה המכר לבני העיר והחזיק הלוקח בקרקע, אבל אם לקחה בצינעא, לא אבד זכותו, עד שיופרסם המכר, וישהה אח"כ מלתובעו בדין. ואם היה בעל המצר במדינה אחרת, או שהיה חולה ואחר זמן הבריא, או שהיה קטן והגדיל אח"כ אינו יכול לסלקו; שאם אתה אומר כן אין אדם יכול למכור קרקעו, שהרי ידאג שמא יבא בעל מצר שיתעורר אח"כ ויוציא מתחת ידו (ח"מ שם), ואין זה מדת "הישר והטוב" שיהיה מעמד המסחר של העולם נלקה בשביל טובת הפרט.

4. נגד הרמאים שבאים להתחכם על דין זה להפקיע את זכותו של בר המצר, ע"י מה שבתחלה יקנו איזה חלק קרקע באמצע השדה של המוכר, באופן שיש הפסק בין קרקע זו לשל השכנים בני המצר, ואח"כ יוכל להיות גם הוא בר מצרא ויוכל לקנות את יתר הקרקעות שיהיה זכותו שיהיה בזה לשאר מצרים, עמדו חכמים בתקנתם, שאם נראה מצורת הקנייה שאין כונת הקנייה כ"א להפקיע את זכות בר המצר, אין הקנין קיים ולא הועיל במעשיו; ע"כ חזינן: אם זה החלק שקנה באמצעו הוא עידית או זיבורית, שהוא נחלק באיזה ענין משאר כל הקרקע באופן שיש לומר שהיה צריך דוקא לקרקע כזאת, ואין כונתו להפקיע את הזכות של בני המצר – זביניה זבינא; אבל אם אין שום הפרש בין חבל אדמה זו לשאר כל הקרקע או נכרין הדברים שלא בחר בזה החלק כ"א להפקיע את כח בני המצר כשיבא המוכר למכור יתר חלקי הקרקע, במה שיטעון שגם הוא יש לו זכות בר מצרא מסביב לקרקע הקנייה לו מכל רוחותיה, ע"כ המקח בטל

(ב"מ שם). לפירוש רב האי גאון בספר מצרנות, הובא ברא"ש בפ' המקבל בב"מ שם סי' כ"ה, שגם מזה המקצת שקנה באמצע כיון שכונתו ניכרת שהיא להערים על זכות של בני המצר בטל המקח, ולדבריו כל כך חמור הוא הקנס בזה שאפילו אין המצרנים רוצים לקנות זה החלק שבאמצע במקח זה שקנה הקונה ג"כ המקח בטל כיון שקנה להערים. וכן נראה שהיא ג"כ דעת רש"י, אבל שיטת הרמב"ם (שכנים פי"ג ה') היא שרק לענין זה לא הועילו מעשיו שאם אח"כ קנה על סמך זכות של בר מצרא שנתחדש לו ע"י הקניה של הערמה, מסלק אותו המצרן הישן, אבל המקח של גוף חלקת הקרקע שקנה קיים הוא. ואפילו אם לא ערערו המצרנים מיד כדיון מצרנות ועמד אותו המעט ביד הלוקח ימים רבים ואח"כ קנה המותר מהמוכר, יכולים המצרנים לסלקו מהמותר (טור חו"מ סי' קע"ה מ"ה). ויש אומרים שאפילו בשעה שקונה הלוקח שאינו בר מצרא את החלק שבאמצע הקרקע, יש למוכר ג"כ חלק הדומה לו סמוך לבעל המצר, יכול בעל המצר לומר למוכר: באלו הדמים שאתה מקבל מהקונה בעד אותו החלק שאין אני בע"מ עליו, הלא תוכל למכור לי חלק כזה סמוך לקרקע שלי, ויכול לכופו משום זה לבטל קנינו מהראשון. אבל לא נראה כן מדעת הרי"ף (שיטה מקובצת שם) שהרי עיקר חיוב דינא דבר מצרא הוטל על הקונה, והקונה הרי קונה עכשיו מה שאינו עומד על המצר, והמוכר אין עליו דין של חובת בר מצרא, גם אין הדעת נותנת לומר שחייבו חכמים את שום אדם למכור מהקרקע שלו מה שאינו רוצה למכור, אעפ"י שלמראה עינים אין שום הפרש בין החלקים "אין אדם יודע מטמונותיו של חבירו" ויכול להיות שיש לו איזה טעם נסתר שנוח לו למכור קרקע זו מאחרת, ואפילו אם מצד איזה חן בלא טעם שחלק אחד מוצא בעיניו יותר מחלק אחר, ג"כ אין השכל נותן לומר שנכוף אותו למכור את שלו במקום שאנו מראים לו משום "הטוב והישר" של דינא דבר מצרא.

5. בכל מקום שיש לכלל הישוב המדיני טובה ע"י הקנין של מי שאינו בר המצר לא חשו משום דינא דבר מצרא, כי עיקר עשיית הטוב והישר הוא העולם וישוב המדינה שיוכלו בני אדם לחיות בנחת וכבוד, ע"כ אם קנאה הלוקח למטרת איזה מקצוע מן הישוב שיש בה יותר מישובו של עולם ממה שהמצרן חפץ לעשות בה אין בה משום דינא דבר מצרא, וישוב בתים עדיף מישוב של זריעה, ע"כ אם הקונה רוצה לבנות בה בתים לדירה והמצרן רוצה לזרע, אין בה משום דינא דב"מ (גמרא שם). אבל נטיעת אילנות חשוב יותר מבתיים (הרא"ש שם). ואם הקונה רצה לנטוע אילנות והמצרן רוצה לבנות בתים, יש אומרים כיון שנטיעת אילנות חשוב ישובו של עולם יותר מבנות בתים שוב אין בזה משום דינא דבר מצרא (סמ"ע סי' קע"ה ס"ק מ"ד). ויש אומרים שאין אנו דוחים את זכות המצרנות כ"א בבתיים לגבי זרעים, שזרעים כיון שאינו דבר המתקיים, ויכול להיות שבשנה אחת זורעה ואח"כ תשאר בורה ע"י שפלות ידים וכיוצא בזה, ע"כ אינם חשובים ישובו של עולם לגבי בתים. אבל בתים לגבי אילנות, אעפ"י שאנו מחזיקים את האילנות לישוב יותר עקרי מבנות בתים, מ"מ בשביל כך אין לגרוע זכות המצרן כיון שגם הוא דעתו לעשות ישוב המתקיים שהוא בתים (דעת הט"ז שם סעיף כ"ו).

6. גדר המצר הוא: שיהיה המצרן יכול לעבוד את האדמה יחד עם אדמתו הסמוכה. ע"כ אם יש איזה הפסק המונע לחרוש יחד, כגון שמפסיק ביניהם סלע או בנין גבוה וחוק (לפי הרי"ף), או מקום שאינו ראוי לזריעה מפני שגדלים בו גמא וסוף, או רכב דקלים המעכבים את המחרשה, אם אינו יכול להכניס ביניהם אפילו תלם אחד אין בו משום דינא דבר מצרא (גמרא שם).

7. במתנה לא שייך דינא דבר מצרא (שם), שיכול לומר פלוני עשה לי טובות גדולות או השתדל לפני הרבה עד שהוא זכה שאתן לו מתנה, ולאחר אינו רוצה לא ליתן ולא למכור. אבל אם הקונה טרם שסילק אותו המצרן נתן מתנה לאחר, יש אומרים שגם אז

אם אין רמאות בדבר אין המצרן יכול לסלקו, שמאחר שמ"מ זה המקבל המתנה יהיה לו עכשווי הפסד בסילוקו אין זה בכלל הישר והטוב (דעת הרמ"ה מובאה בטור שם). ויש אומרים שאין זכות המקבל יכולה להיות יתירה מזו של מי שהוא בא מכחו, וכיון שמצרן יכול לסלק את הלוקח הראשון ה"ה דמצרן מסלק את מי שקבל ממנו במתנה (דעת הטור ונמוקי יוסף פרק המפקיד והסכמת הרמ"א בחו"מ שם).

8. המוכר לאשה או ליתומים קטנים אין בהם משום דינא דב"מ. ודוקא אשה שאין לה בעל או שידוע שיש לה נכסים בפני עצמה, שאז אפילו קנתה ביחוד עם בעלה אין יכול לסלק אפילו את הבעל מחלקו, אבל בלאו הכי יש לחוש להערמה שהיא קונה בשביל בעלה, ואין מבטלין דינא דבר מצרא במקום שיש חשש הערמה. בד"א שאין מסלק את האשה דוקא מצרן אבל שותף דינו יותר ממצרן ומסלק אפילו אשה, ואפילו שותף שלו המשא ומתן שאינו שותף בקרקע, אם קדם וקנה אין שאר שותפים ולא המצרן יכולים לסלקו (חו"מ שם סעיף מ"ז ומ"ט). ודוקא אם קדם השותף וקנה קודם אין המצרן מסלקו, אעפ"י שאינו שותף באותה קרקע כ"א במשא ומתן; אבל אם קדם המצרן, אין השותף יכול לסלקו אלא אם הוא שותף באותה קרקע (סמ"ע ס"ק פ"ח).

9. בבתיים, דעת רבנו תם שאין בהם דין מצרנות ודעת הרא"ש והרמ"א דיש דין מצרנות בהם. וכן במקומות של ביהכ"נ יש בהם דין מצרנות. ודעת הסמ"ע היא שאם הדין רואה שנכון הדבר שלא לדון בהם דין מצרנות יוכל לצרף דעת רבנו תם שאין דין מצרנות בבתיים ושלא לדון במקומות ביהכ"נ דין מצרנות, אבל הש"ך כתב שאין לצרף דעת רבנו תם לזה כיון שחלקו עליו רוב רבנותא והמנג הוא ג"כ שלא כמותו (חו"מ שם). אבל בבתיים גופא אם יש איזה הפסק ביניהם, כגון דרך הילוך, אין בהם משום דינא דב"מ (שם ט"ז). ואם הוא מצרן למקום ביהכ"נ בעזרת אנשים, אם המנהג הוא שכשמוכרין מוכרין ביחד עם המקום גם מקום לעזרת נשים, אז זוכה המצרן גם במקום השני (פ"ת ס"ק נ"ד בשם חתם סופר סי' צ"ה).

10. בשכירות, דעת הרמב"ם שאין בו דין מצרנות, ודעת הרא"ש שיש בו דין מצרנות (חו"מ שם סעיף ס). אך גם לדעה זו הוא דוקא באופן שאם קדם השוכר וקנאו אין המצרן יכול להוציאו, אבל גם השוכר שהוא מצרן מצד שכירות אינו יכול להוציא מן הלוקח (נתיבות המשפט ס"ק ס"ה). וכ"ז לענין זכות קנין ע"י שכירות בשדה הסמוכה, אבל באותו בית עצמו השוכר הראשון מוציא מיד השוכר ששכרו לאחר ימי שכירותו (מ"ז שם), ודעת הב"י הוא שאם השוכר השני שכר לאחר שכבר כלו ימי השכירות של הראשון, שוב אין בו משום דינא דבר מצרא; ואין שייך לומר על השוכר שהוא מצרן נגד שוכר אחר כ"א כשבא השוכר השני לשכור בעוד שלא כלה הזמן של שכירות הראשון, שאז נראה שיכול השוכר הרשון לומר שהוא קודם גם על להבא לחדש מעתה את השכירות מצד דינא דבר מצרא (ועי' נתיבות המשפט שם), אך אם בני ביתו של הראשון הם מרובים משל השני וא"כ יש טובה לבעל הבית בחילוף השוכרים אין כאן משום דב"מ (קצות החושן שם סק"ג). [קרוב לדין בר מצרא הוא דין שומא שחוזרת הקרקע שהוחלטה עפ"י ב"ד לבע"ח כ"ז שתשיג יד הלוה לשלם את חובו להמלוה והוא ג"כ מצד "ועשית הישר והטוב" (ב"מ ל"ה). ויש הרבה פרטים הדומים בשני הזיינים הנובעים ממקור אחד].

אם היו הרבה מצרנים יש להם דין שותפים בזכות בר מצרא, ואם הם מקיפים את השדה בכל רוח ארבעה אנשים לארבע רוחותיה, חולקים אותה באלכסון (גמ' שם) ואם המצרן אינו יכול לקנות את השדה לבדו יוכל לקחת עמו שותף, ומי"מ יוכל לסלק את הלוקח, אם אינו רוצה להיות עמו שותף, כי אין לכופ אדם שיהיה שותף עם מי שאין דעתו נוחה לזה (הגהת חכמת שלמה בחו"מ שם סעיף ל"א). אם קרב אחד מהמצרנים אפילו אם היה מצרן רק בחלק קטן, וקנה כל השדה שוב אין מסלקין אותו ומקחו קיים

(גמ' שם), אבל אם גם שאר המצרנים רצו לקנות אלא שזה האחד גרם להם להזיקם בדבר שהיה בידו להזיק להם, עד שהניחוהו לקנות לבדו, יכולים הם אח"כ להוציא מידו כפי כח זכות המצרנות שלהם (הגהת חו"מ שם סעיף י"א). וכן אם יש עדים המעידים שהלוקח שקנה והחזיק בקרקע עד שעבר הזמן שבעל המצר יוכל לערער היה אנוס ע"פ הפחדת הקונה בדבר שהיה בידו להזיקו, אם יערער כשעבר האנוס – יוכל להוציא מידו (שו"ע שם סעיף ל"ג). ואע"פ שאם מכר אדם לחברו ע"י מה שהפחידו, יש אומרים שאין זה חשוב אנוס לענין שיוכל לבטל המקח ע"י מסירת מודעה (חו"מ סי' ר"ה סעיף ב' בהגהה), מ"מ לענין בר מצרא שהוא רק מצד "ועשית הישר והטוב", ואין זכותו מבוררת הרבה גם בעיני עצמו, קרוב הדבר שע"י איזה פחד שיש מקום לחשוש לו יעזוב את תביעתו, אע"פ שאין אדם רגיל לעשות כזאת להוציא בשביל כך מת"י את שלו, אפילו למכור אם אינו רוצה במכירה, משום שתולה שאע"פ שמפחידו מ"מ עביד אינש דגזים ולא עביד (שבועות מ"ו).

מקור דינא דבר מצרא בפרטיות בתורה אנו מוצאים בזה שחלק הבכורה וחלק הפשיטות של בכור נותנים לו על מצר אחד, אבל היבם שמיבם את אשת אחיו שקם תחתיו לנחלה – שהוא זוכה בנכסים של אחיו שהתורה אמרה: "יקום תחת אחיו" והרי קם (יבמות מ"ז), מ"מ אין נותנים לו שני החלקים על מצר אחד זאת היא דעת רבא, שלא כאביי שאמר שהתורה קראה אותו בכור, כי רבא דורש: והיה הבכור – הוייתו בכבור ואין חלוקתו בכבור (ב"ב י"ב.). ואע"פ שבבכור אנו למדים מ"פ שנים" האמור בתורה שהם במצר אחד (ב"ב קכ"ד ובתו' י"ב ד"ה חלק) מ"מ ביבום אין הדין כן.

(אנצ'י אוצר ישראל)

ב

בענין "אין אדם פורע תוך זמנו"¹ שכתב בספר ברית שלום בשם ח"א דכשאומר שפרע לו זוו להקל על עצמו², הנה נראים הדברים שהך כללא ד"א"א פורע תו"ז" קיים בכל גוני וכסתימת הפוסקים, וכן כתוב בתשובות רעק"א החדשות סי' צ"ז³. ואף במקום המנהג שפורעים מעט מעט, מ"מ כיון שאינו בתורת חיוב רק מרצונו, ג"כ י"ל דמ"מ חזקה דא"א פורע תו"ז עומדת בתקפה. והטעם בזה ע"פ מה שביארתי בע"ה טעם לחלק בין הטענות שמועילות מצד עצמם כפרעתי ובין יתר הטענות שכתב הש"ך בסימן ע"ה⁴ לחלוק על מהרא"ש שאינו מועיל כ"א מצד מגו. והיינו טעמא דבאמת י"ל כיון שידענו שודאי הלוהו, לא נאמינו כלל על שום טענה משום ש"אין ספק מוציא מידי ודאי"⁵ דכללא הוא. וצ"ל דפרעתיך ל"מ ספק כיון שכל חוב עומד להפרע, וכל זה אינו כ"א בזמנו – אבל תוך זמנו כיון שאינו עומד להיפרע הוי שוב ספק שאינו מוציא מידי ודאי – והוי⁶ חזקה העשויה להשתנת⁷. אבל ענין אחר שאינו עומד לכך אין זה חזקה

1. בבא בתרא ה':

2. הובאו דבריו בשו"ת רעק"א סי' צו (עמ' מח) "דעת ספר ברית שלום, דכתב דאם טען פרעתיך תוך זמנו חזא חזא דנאמן, דבכה"ג דרך לפרוע תוך הזמן".

3. ע' הערה לעיל, ושם: "ובלא"ה לא מסתברים דברי הברית שלום הנ"ל דמלבד דמסתימת הפוסקים לא משמע כן, גם אמאי גובים מיחמי תו"ז בלא שבועה, נטעון שמא היה אביהם טוען דפרע חזא חזא וכו'".

4. סי' כ"ב: "אינו נאמן לטעון טענת יש לי בידך כנגדו או מחלתו או נתנו כו', אלא במגו דלה"ס או במגו דפרעתי... ובתשו' מהר"ר אלי' ך' חיים... דטענת מחילה מועלת בפני עצמה אפי' בלא מגו עכ"ד, ולא ירדתי לסוף דעתו דהא הרמב"ם נקט נמי נתת או מכרת לי ובכה"ג פשיטא דאינו נאמן אלא במגו

5. פסחים ט.

6. חזר על "וכל זה אינו כ"א בזמנו והוי חזקה וכו'".

7. ע' שו"ת הרשב"א ח"א סי' אלף רט"ז, שות מהרי"ט ח"א סי' יא, מא. וע' שב שמעתתא ש"ג, ייג.

העשויה להשתנות, א"כ מאי מהני שאפשר שפרנס, מ"מ ספק הוי, אלא שי"ל לפי הנראה שבפרעון תוך זמנו אין שם אפילו "חרם סתם"⁸ משום דהוי ודאי ש[לא] פרע, אבל במקום שכן הוא הדרך לפעמים, י"ל דמ"מ ספק הוי וחייב "חרם סתם" עכ"פ ככל ספק⁸, ואף אם חזינן שפרע מקצת בודאי ב[תוך] זמנו, מ"מ ספק הוי ולא אבד חזקתו שא"א פורע תו"ז שמקרה קרה על אותו מקצת והשאר ודאי לא פרע⁹.

ואם טוען שהמחהו אצל אחד שיפרע לו, והיה ספק אם יפרע לו אותו האחר, ואח"כ באו וזה טוען שפרע לו האחר על חשבון שנה העברה, והלה טוען שחשב שאותו האחר לא יפרע לו ומה שפרע לו כעת צריך לחשוב על השנה הבאה מפני שכבר פרע לו מקודם על השנה שעברה. נלע"ד צ"ל א"א פורע תו"ז ובודאי כשיש לו מעות ישתדל שיבואו לידו ולא ליד בע"ח שלא הגיע זמנו, והיינו שסתמו הפוסקים ולא חילקו בא"א פורע תו"ז באיזה אופן של סילוק שטוען, א"כ ודאי על השנה שעברה פרע לו. וי"ל דאין כאן אפילו "חרם סתם", מ"מ כיון שהמנהג לפרע לפעמים מעט מעט י"ל דחייב "חרם סתם" שלא קבל יותר רק על שנה שעברה, אבל היסת אין לחייבו. כן נראה לעניות דעתי לפום ריהטא.

-
8. שו"ע חו"מ ע"ה ס"ט: "חייב לשלם... אבל אם ירצה יחרים חרם סתם על כל מי שנוטל ממון שלא כדין", ובבהגר"א ס"ק כח "והוא מתקנת הגאונים על כל טענת ספק".
9. ולפי"ז מתורצת קושית המ"מ על הרמב"ם פי"ד הל' מלוה ולוה ה"א.

ג

א. להחתן המופלג מ' אהרון חיות נ"י בעיה"ק ירושלים תובב"א.
מה שהקשית בבבא בתרא דל"ג בנסכא דר' אבא¹ אמאי הוי מחויב שבועה שאינו יכול להישבע, הא בעינן דוקא סברא דהוה ליה למידע, כמו שכתבו תוס' בריש פרק הפרה², וכאן מאי פשע דאמת י"ל דידיה חטף. דע דעיקר הדבר שצריך להיות איזה סברא אין פירושו שצריך הכרח והוכחה שמשקר, דהא עיקר ראיתם אינו כ"א מיורשין, דהטעם דלא הוה להו למידע, אבל עיקר הדבר הוא שבמקום שגם בלא טענתו מחוץ היינו אומרים שאי אפשר לו לדעת וכיו"ב אז פטור מלשלם במקום שאינו יכול לישבע, ובעובדא דר' אבא איזה הוכחה יש שאמת אתו, כמו גבי יורשין דהדבר מוכיח שאינם יודעים משום דגדול במילי דאבוה קטן הוא.
ואין צריך לחלק דעד אחד כל זמן שלא נשבע בשנים הוא, על כן אע"ג דאין

-
1. "ההוא גברא דחטף נסכה מחבריה. אתא לקמיה דר' אנוי, הוה יתיב ר' אבא קמיה. אייתי חד סהדא דמיחטף חטפא מיניה. אמר ליה: אין, חטפי, ודידי חטפי ... אמר ליה ר' אבא: הוי מחויב שבועה שאינו יכול לישבע, וכל המחויב שבועה שאינו יכול לישבע - משלם".
2. ב"ק מו. תוד"ה דאפילו "טעמא דמחויב שבועה ואין יכול לישבע משלם. מפרש בפרק כל הנשבעין, משום דכתיב 'שבועת ה' תהיה בין שניהם' - ולא בין היורשים. ומפרש התם, כגון שאמר ליה (בן המפקיד לבן השומר) מנה לאבא ביד אביך, ואמר ליה: חמישים ידענא וחמישים לא ידענא. דבאבוה כה"ג מיחייב (שבועה, וכיוון שאינו יכול להישבע שהרי אינו יודע, חייב לשלם) ... היינו טעמא דבאב חייב לא ידענא, דהיה לו לידע אם חייב לו מנה אם לאו, אבל יורשיו לא היה להם לידע במילי דאבוהון".

סברא גם כן משלם, דבאמת עיקר חיוב של עד אחד מ"מ אינו כ"א שבועה, ואם יהיה צד לפטור משבועה מאן לימא לן דחמיר מכל שבועות דעלמא. ולמאי יהיה גרע מאי דכתיב "ונקרב בעה"ב כו", ומ"כ הוא זה" ידעינן שבועה למודה במקצת, מהא ד"לא יקום עד אחד וכו'" דדרשינן אבל קם הוא לשבועה. אלא נלע"ד פשוט דבמקום שיש דרך לומר שלא תהיה מוטלת עליו השבועה במה שאינו יכול לישבע גם שבועת עד אחד לא תהיה עליו, וגבי יורשין שאומרים איני יודע יש הוכחה לכל בלא טענתם שהאמת איתם, ואם היה מצויר כיוצא בו בעד אחד גם אם לא היה יכול לישבע היה פטור, אלא שאין כאן הוכחה, אבל בפ' הפרה³ ג"כ הכל יודעים שאי אפשר לדעת דמיירי שלא היה אז שם, אבל באמת אם היה שם או שהיה טוען המזיק שהיה שם וזה אומר איני יודע ודאי יהיה דינו מתוך שאינו יכול להישבע משלם.

וראיה לדבר שאין חילוק, דאם היה חשוב בהא דר' אבא "לא הוה ליה למידע", אלא הטעם משום עד אחד, וגבי "חמשין לא ידענא" הטעם משום דהו"ל למידע, א"כ ב' ענינים נפרדים הם שאין שייך זה לזה, ומאי מייתי רבא ראייה מ"שבועת ד' תהיה בין שניהם" לדראבא⁴, אלא ודאי הכא נקרא "הוה ליה למידע" משום שאין לנו הוכחה לדבריו זולת טענתו, ומזה נדון דבכל דוכתי בעינן דוקא הוכחה לדבריו זולת טענתו.

ב. ומזה שהבאת⁵ דברי ה"קצות החושן"⁶ שהשיג על המוהרי"ט במה שכתב דאם יש לו שטר מהמוכר די לו כמו דר בו ההוא דזבנא ליה חד יומא⁷, והקשה עליו מדברי רשב"ם דף ל' ע"ב⁸, אמת שלכאורה דברי רשב"ם סותרים לדברי מוהרי"ט, ומ"מ לאחר העיון נלע"ד דאפשר להשוותם, דמהרי"ט איירי שאינו יודע כלל אם דר בו אותו שמכרה לו או לא, וכיון שנתן לו שטר מסתמא דר בו, כה"ג הוי אומדנא, אבל

-
3. שם, "שור שנגח את הפרה ונמצא עוברת בצדה ואין ידוע אם עד שלא נגחה ילדה אם משננחה ילדה ... חכמים אומרים המוציא מחבירו עליו הראיה ... אפילו ניזק אומר ברי ומזיק אומר שמא". ובתוד"ה אפילו "ואת" והא מחוייב שבועה ואין יכול לישבע הוא, שזה מורה במקצת בנוק הפרה, ובנוק הולד אומר איני יודע, ומתוך שאין יכול לישבע משלם... ומחאי טעמא אית ליה נמי למיפטר בשמעתינן שאין לו לידע דבר זה אם משננחה ילדה או קודם".
 4. בשבועות מז. על המקרה של נסכא דר' אבא מביא רבא ראייה לדינו של ר' אבא מהפסוק "שבועת ה' תהיה בין שניהם" - ולא בין היורשים, כמובא בהערה הקודמת.
 5. פיסקא זו מתייחסת לגמ' בדף מא': "ההוא גברא דדר בקשתא (שם מקום) בעיליתא (בעל"ה) ארבע שני. אתא מארי דביתא אשכחיה, א"ל מאי בעית בהאי ארעא, א"ל: מפלניא זבינתא דזבנא מינך, אתא לקמיה דר' חייא. א"ל: אי אית לך סהדי דדר בה איהו דזבנת מיניה ואפילו חד יומא - אוקימנא לה בידך, ואי לא - לא". ובהמשך הגמ' "אמר רבא כוותיה דר' חייא מסתברא, דקתני: הבא משום ירושה אינו צריך טענה, טענה הוא דלא בעי, הא ראייה בעי" (שדר בה יום אחד). ודוחה הגמ' "שאני לוקח, דלא שדי זוזי בכדי".
 6. סימן קמ"ו אות ט'.
 7. "כיון דאיכא שטרא דזבנה לוי מיהודה סגי, משום דבעי לאייתי ראייה דדר ביה חד יומא ההיא כי היכי דנדע שהוא לוקח, דלאו כל כמיניה שנטעון בעדו, דאל"כ מנא לן שהוא לוקח, דלמא גולן הוא, ומתוך שאינו יכול להעיז פניו לומר ממך לקחתי אומר לוקח אני, אבל כשהביא עדים שהיתה ביד הראשון שמכרה לו אפילו שעה אחת, רגלים לדבר שהוא לוקח. וכ"ש שאם הביא ראייה שמכרה לו אותו פלוני בפני עדים בחזקת שהוא שלו, דחשיב טפי מדר בו יום אחד וחד שעתא".
 8. ל. "ההוא דאמר ליה לחבריה מאי בעית בהאי ארעא, אמר ליה מפלניא זבינתא דאמר לי דזבנה מינך. א"ל...לאו בעל דברים דידי את, אמר רבא: דינא קאמר ליה". וברשב"ם בעמ' ב' בד"ה אמר ליה: "ומאחר שלא טען ואכלית שני חזקה, שטר מכירה שלו עודנו בידו וכו' וגם אין לו עדים שהחזיק בו המוכר יום אחד", ע"ש. ובלשון ה"קצות": "והרי מבואר להדיא דאע"ג דאית ליה ללוקח שטר מכירה שלו בידו, צריך לוקח להביא ראייה שדר בו המוכר יום אחד".

הכא שאמר לו "דאמר לי דזבנא מינך" א"כ תיכף קודם כתיבת השטר כבר נודע לו הריעותא, והיה צריך לחקור ולדרוש ממנו שיראה לו שטרו. ומה שהקשית דהא אמרינן טעמא דלא שדי איניש זוזי בכדי, אין זו קושיא, דגם כשמראה שטר אמרינן הוכחה דשילם לו ולקחה ממנו, וקמה סברת "לא שדי איניש זוזי בכדי". זולת זה לא קיי"ל כהך סברא, דהא קיי"ל טוענין ליורש וללוקח בשוה ולא מחלקינן בין יורש ללוקח, וגם לוקח בעי חד יומא או קמאי דידי זבנא מינך, ואדרבא סברא דלא שדי זוזי מהני דלא ניבעי חד יומא.

אחרי זה דקדקתי בכונתך וראיתי, אע"פ שלשונוך מגומגם, שבאמת לכאורה קשיא מסוגיא דהכא אמהרי"ט, כיון דאמרינן "לא שדי איניש זוזי בכדי", משמע דידיעינן שהוא לוקח דאם לא כן איך שייך לא שדי איניש כו', וכיון דמסקינן דליכא למימר הך סברא א"כ אף דידיעינן שהוא לוקח מ"מ בעינן חד יומא א"כ מאי יועיל שטרא. אמנם לאחר העיון דברי מוהרי"ט נכונים, דעיקר הדבר תלוי אם בעינן חד יומא מצד שיהיה איזה חזקה להמוכר, או כדי שיהיה איזה התאמתות להמחזיק, וס"ל להמוהרי"ט דעיקר הדבר הוא כדי שיהיה המחזיק מאמת דבריו, וזה די בשטרא, וס"ל דרב היה סבירא ליה דעיקר הטעם משום המוכר, אבל את הלוקח לא חשדינן דהא טוענים ללוקח כדפירש הרשב"ם, על כן כיון דלא שדי איניש זוזי בכדי א"כ ודאי היה דר ביה המוכר לו, אבל אנן לא סבירא לן הכי, כי אם עיקר הטעם משום הלוקח שיאמת דבריו, א"כ בעינן דוקא או חד יומא או שטרא, אבל הגמ' בסברת רב דאמר לא שדי איניש זוזי בכדי היה ס"ל דסגי כשיאמר שלקחה מפלוני בלא שום ראיה וזה לא סבירא לן כותיה, כ"א בעינן ראיה או דר חד יומא או שטרא.

("זכור זאת ליעקב")

ד

כורת דבורים אם תולש ממנה בשבת חייב חטאת, בשלהי עוקצין¹. תלוי אם הוא מקום גידול ממש אעפ"י שאינו מחובר, "עוקר דבר מגידולו" חייב². אמנם דבש דבורים היה ראוי להאסר, אלא מפני שרק ממצית מגופן³, א"כ י"ל שהגידול אינו שם כ"א במקום שמשם הם נוטלות אותם, אלא שהצורה משתנה⁴. וא"כ אם נאמר כהר"י⁵, דשינוי הצורה חשיב דבר חדש להתיר ה"ה עקירת דבר מגידולו, ואם נאמר דבבמילתא קמייתא קיימא, אין זה עקירת דבר מגידולו. וי"ל בפסוק⁶ "מהאוכל יצא מאכל", כלומר המאכל יצא מהדבורים אוכלי הפרחים, ולא

1. פ"ג מ"י - לדעת ר' אליעזר.

2. "האי מאן דתלש כשותא, מהיזמי והיגי מחייב משום עוקר דבר מגידולו" - שבת קז:

3. נראה שצ"ל: מפני שרק מכניסות אותו לגופן - בכורות ז: "דבש דבורים מותר, מפני שמכניסות אותו לגופן ואין ממצות אותו מגופן".

4. ואם זהו מצב הדבש, מדוע חייב משום עוקר ממקום גידול.

5. רבינו יונה. הובא ברא"ש ברכות פ"ו ס' ל"ה, שהתיר את הדבש על אף שנפלו בו חתיכות איסור מרגלי הדבורים וכדו' "כיון שדרך הדבש להחזיר הדבר הנפל לתוכו דבש כמו דבש דינינן ליה ומותר וכו' בתר השתא אזלינן וכו'".

6. שופטים יד, יד.

מהפרחים, ומשו"ה מותר משום נבילה⁷, "ומעז יצא מתוק", כי בשינוי צורה בטר השתא אזלינן, וחשיב פנים חדשות. ועצם דרשא ד"יערת הדבש"⁸ תלוי אם למדין מדברי קבלה במדות שהתורה נדרשת בהן, כי אין דנים ק"ו מהלכה⁹, וי"ל דהוא הדין כל י"ג מידות, כי לא ניתנה תושבע"פ להדרש¹⁰. וי"ל לסוברים דדברי קבלה חשיב ג"כ תושבע"פ¹¹, א"כ לא נתנו להידרש, ובירושלמי מגילה איתא¹² שניתנה מגילה לידרש, ואם נאמר שברוה"ק נאמרה, משמע דס"ל דניתנו דברי קבלה להדרש¹³, ובבלי מגילה¹⁴ אינו אומר זה הנפ"מ של ניתנה להדרש, דס"ל דאין דורשין במידות גמורות כל דברי קבלה. ע"כ אין זה לימוד מוכרח מיערת הדבש, ואולי הוא אסמכתא, ועיקר הטעם תלוי רק אם הוי פנים חדשות, כנ"ל.

7. כלומר הדבש יצא מהדבורים ולא ממקור הגידול – הפרחים, ולכן הותר הדבש מגווית הארי שראוי היה להאסר משום נבילה, אלא שלפי ר' יונה מיושב.
8. שבת צ"ה. ב"ב פ': "מאי טעמא דר' אלעזר דכתיב ויטבול אותה ביערת הדבש" (שמו"א יד, כז) וכי מה ענין יער אצל דבש... מה יער החולש ממנו בשבת חייב וכו'.
9. ע' מש' ניר נ: שבת קלב.
10. רש"י שבת שם.
11. ע' רמב"ם סהמ"צ שורש א', רמב"ן שם שורש ב'.
12. פ"א ה"א.
13. ע' רמב"ן סהמ"צ שורש ב' ושם במגא"ט.
14. ז'.

ה

דרוש לצדקה

בתנא דבי אליהו¹ הובא בילקוט ראובני פ' תרומה "כשאמרו ישראל 'נעשה ונשמע'² מיד אמר להם 'ויקחו לי תרומה'³. ונראה לבאר הענין, דהנה יש לדקדק בלשון הפסוק שהיה צריך לומר ויתנו לי תרומה. ובהקדים עוד לזה מה שכתוב במגיד להב"י ז"ל⁴ עפ"ס "כל איש אשר ידבנו לבו"³ שהיה צריך דוקא בנדבות הלב שלא יהיו נוגשים ותובעים כלל, ולמה עשה ד' ככה שתהיה הצדקה הראשונה שנתנו ישראל דוקא מנדבת הלב ולא ע"י תביעה כלל, ולכאורה האדם ראוי להרגילו בצדקה ו"כופין על הצדקה"⁵. אמנם תכלית הצדקה היא בשנים: האחד הוא, להיות להועיל להעני. העני החסר כל ראוי לרחם עליו למלאות מחסורו. השני הוא, שהנתן יוציא מהכח אל הפועל מידת הטוב לעשות טוב וחסד, ובזה הוא משלים נפשו. והנה לגבי הקב"ה ודאי עיקר תכלית הצדקה הוא להשלים נפש הנתן בהיותו אוחז במדה טובה הכוללת כל המדות הטובות, היא מידת החסד והרחמים. ונפקא מינה בין

1. תרב"אר פי"ז, ילקוט ראובני עמ' ס"ח.
2. שמות כד, ז.
3. שם כה, ב.
4. מגיד מישרים תחילת פ' תרומה.
5. בבא בתרא ח:

שתי התכליתות, שלענין הטבת מצב העני תלוי עיקר הדבר בהנתינה לידו שתבא הצדקה לידו, אך השי"ת נתן סגולה בצדקה להשלים את נפש הנותן, מצד זה יהיה עיקר התכלית הלקיחה מהנותן, שמה שנותן ממונו ומחסר מקנינו לשם הצדקה בזה הוא משלים את נפשו.

וע"ז אמרו חז"ל בשבת פ' הבונה⁶ "מאי טעמא פשוטה כרעיה דגימ"ל לגבי דל"ת, שכן דרכו של גומל חסדים לרוץ אחר דלים". כונתם ז"ל להורות שתכלית הצדקה הנרמזת בבריאת העולם, שהיא חוק מחוקי הבריאה, היא רק למלאות את חסרון הנותן, כי השי"ת ברא את הבריאה על תכלית השלמות, ואם היתה הכונה במדת הצדקה להשלים את חסרון העניים כבר יש לפניו ית' עצות שלא יצטרך לפעולות בני אדם בזה, אבל עיקר התכלית היא כדי להשלים את הנותנים, א"כ צריך שירדוף הנותן אחר המקבל מאחר שהוא צריך להשלמתו. על כן בסדר האותיות שבהם נברא העולם רמז הקב"ה בגימ"ל דל"ת, גמול דלים. ופשוטה כרעיה דגימ"ל לגבי דל"ת, לומר שהוא צריך לרדוף אחר הדלים כדי להשלים חסרונו.

והנה כללות התורה יש לה ג"כ שתי בחינות, כי ידוע שעיקר בנין העולם ושכלול הבריאה תלוי בשמירת התורה, א"כ יש תכלית בשמירת התורה מצד החיוב המוטל על כל אחד לתקן חלקו בכלל הבריאה, אך עם זה מצורף מצד שקיום התורה הוא זוטוב האמיתי, וראוי לכל מי שיש לו נפש טובה לכסוף לזה. והנה מי שאין לו נפש טובה ואינו כוסף אל הטוב מצד עצם טבע נפשו לחשוק בטוב, אז כשנרצה להדריכו במצות הונורה אי אפשר כ"א כשנכיח לו עפ"י שכל וחכמה איך תלוי תיקון הבריאה ע"י שמירת התורה והמצות אז יסכים לעשותם, אבל כשיאבד ממנו זה החשבון יהיה מתרשל בקיום התורה. משא"כ מי שיש לו נפש טובה, אפילו רק ישקוף על הטוב, ישתוקק מצד עצמו לעשותו. והנה באמת היינו משתוקקים לקיים התורה כולה בטבע מצד עצם טובה, אלא שחושך החומר גורם שאין אנו מבינים איך קיום התורה ומצותיה הוא עשיית זוטוב האמיתי, כי מהו הטוב האמיתי אין אדם יכול לדון בשכלו הקצר ובהשקנותיו המצומצמות, רק השי"ת גילה לנו כי התורה כולה בקיום מצותיה היא הטוב האמיתי. ע"כ אמרו חז"ל^{6א} "אין טוב אלא תורה כמש"כ כי לקח טוב נתתי לכם תורתנו אל תעזבו"⁷.

והנה ישראל במעמד הר סיני זכו להתפשט מחומריותם^{7א} ולהשקיף על הטוב האמיתי הגנוז באור התורה, ע"כ הסכימו בנפשותכם שלבד מה שע"פ חשבון וחכמה ראוי לרדוף לקיים התורה, מפני שבקיומה תלוי שכלול הבריאה כולה, אלא שמצד טבע ההרגש ראוי לרדוף לקיים כל התורה. וההבדל בזה שאם היתה הסכמת קבלתם רק מצד השגת בחכמה שבזה תלוי בנין העולם וטובת תיקון הבריאה, אז צריך להקדים להם שמיעת טעם של כל מצוה איך אחוזה בתיקון הבריאה ואז יסכימו לקיימה. מה שא"כ מצד הרגשת הנפש לחשוק אל הטוב, והם הכירו אז שעיקר הטוב האפשרי לאדם לעשות הוא רק התורה ומצותיה, ונכספו לזה מצד טבע הנפש לא מצד חשבון וחכמה, על כן אמרו "נעשה ונשמע"⁸, פי' נקדים העשיה קודם ידיעתנו בעומק הטעמים, כי נפשותינו חונדות את הטוב מצד עצמו לא מצד השקפת התכלית היוצאת ממנו.

והנה שארית פליטה נשאר לנו מכלל התורה כולה – שמאירה על ישראל ביחוד –

6. קד.

6א. אבות ו, ג.

7. משלי ד, ב.

7א. ע' שבת קמו, א.

8. שמות כד, ו.

והיא מצות הצדקה, שעליה אמרו חז"ל ש"שקולה צדקה כנגד כל המצוות"⁹. וחז"ל ייחסו מצות הצדקה לישראל, היינו שעצם טבע נפשות ישראל קשור במדת הטוב, ע"כ הם נותנים צדקה לא מצד הכרה וחשבון לבד, לא רק מצד להציל נפשם מהמצוקה הטבעית שהלב מצטער כשרואה צערו של חברו, כ"א מצד אהבת עשיית הטוב. נמצא שע"פ מדרתן של ישראל אין העיקר בנתינת הצדקה רק הנתינה ליד העני, כ"א גם הלקיחה מה שנטל ממונו לעשות הטוב. ע"כ אמרו חז"ל "שקולה צדקה כנגד כל המצוות"⁹, שמה שזכו ישראל בהר סיני להשקיף על אור הטוב שיש בכל התורה כולה, נשאר לדורות עכ"פ במצות הצדקה.

ע"כ בנתינת ישראל הראשונה אמר לשון "ויקחו לי תרומה" שאין הכונה העיקרית הנתינה כ"א הלקיחה, ו"מאת כל איש אשר ידבנו לבו" שהעיקר תלוי בנרבות הלב, וזהו שורש גדול לקדושתם של ישראל. ע"כ כשאמרו "נעשה ונשמע" גילו דעתם על הטוב הטבעי הצפון בהם למעלה מכל חשבון וחכמה, ע"כ נאמר להם "ויקחו לי תרומה". וזהו שאמר הכתוב, "צדקה תרומם גוי"¹⁰ ודרשו רז"ל "אלו ישראל, ו'חסד לאומים חטאת' אלו אוה"ע"¹¹. פי' בישראל עיקר הצדקה תכליתה רק לרומם את הגוי, לרומם את הנתינים וזכותם בעשיית הטוב והחסד, א"כ הצדקה היא מצד המעלה ולא מצד החסרון. ובאוה"ע אין כוונתם כ"א מצד המצוקה הטבעית המורגשת, במה שרואה צערו של המצטער, א"כ הוא רק מצד החסרון, וזהו "חסד לאומים חטאת" לשון חסרון כמו "ולא יחטיא"¹².

9. ב"ב ט.

10. משלי יד, לד.

11. ב"ב י:

12. שופטים כ, טז